

Становлення українського військового флоту. Як це було...

The Ukrainian Navy Formation. How has it been ...

The Ukrainian Navy Formation is a part of Ukrainian statehood. The author analyses the history of the Navy: the events of 1917-1920 in Sevastopol, the influence of those events on the contemporary political life; "the war of monuments" and so on. In the continuation of the article you will find the historical materials about the Ukrainian Navy at the times of Ukrainian People's Republic, and, in particular, two periods of Autumn 1917 – spring 1918, the events and processes of that time, which accompanied the Ukrainian statehood formation and its most important attributes – Army and Navy.

Становлення національних Військово-Морських Сил стало невід'ємною складовою створення української державності. Цей процес не був легким, як не був легким й шлях України до своєї незалежності. Одне з визначних місць в історії українського військового флоту посідають події, що мали місце в 1917-1920 роках.

Цей короткий період відзначився спробою створення нової політичної карти Євразії – перетворення простору деспотичних імперій на співдружність дружніх незалежних демократичних республік – України, Грузії, Росії, та інших. Нажаль, на той час спроба виявилася невдалою, а нові передумови для реалізації цього амбітного проекту виникли тільки у 1991 році, і довелося все починати спочатку. Зокрема, незалежній Україні довелося знову у 1992 році розбудовувати власні Військово-Морські Сили, які підняли на щоглу той самий прапор, що й у 1917 році.

Історія Чорноморського флоту Російської імперії та його долі у часи революційного лихоліття наразі є надзвичайно заполітизованою та міфологізованою, а відтак і маловідомою. Причина цього криється в намаганні деяких політичних сил використати роздуту помпезну історію флоту для збурення емоцій громадян, які вважають себе спадкоємцями імперського минулого. Кінцева мета такого нагнітання ситуації є невідомою, однак вже зараз це дозволяє отримувати ситуативні політичні дивіденди, зокрема, під час виборів, або на дипломатичному рівні. Про те, що специфічне розуміння флотського минулого сьогодні породжує нездорову ситуацію в суспільстві свідчить, наприклад, «війна пам'ятників» у Севастополі. Згадаймо баталії навколо пам'ятника Катерині II та меморіальної таблички зі згадкою про підняття флотом українських прапорів у квітні 1918 року. У запропонованому дослідженні наведені факти, а не емоції, що супроводжують минуле, сьогодення та майбутнє українського військового флоту.

Автор висловлює щирі подяку за наданий матеріал та суттєву допомогу історикам: к.і.н. А. Г. Папакіну, О. О. Гайдуку (Санкт-Петербург) та І. Василюку (Буенос-Айрес).

Розгортання українського воєнно-морського руху та створення передумов для становлення національного флоту (весна-літо 1917 р.).

Лютнева революція 1917 скасувала царизм, який, за виразом В.Винниченка, «розсунувся і втрав як спорохнявіла бочка, в якій росло й напирало корінням на старі стінки, молоде, сильне дерево». Демократичні здобутки революції відкрили для українського суспільства нові горизонти та перспективи розвитку. Невдовзі після перемоги революції, в Києві, на початку березня, зусиллями українських політичних партій була створена Центральна Рада, що невдовзі стала політичним центром України.

Серед українського населення та воюючої маси дуже швидко набирали авторитет ідеї національно-територіальної автономії. Голова Центральної Ради, професор Михайло Грушевський, визначаючи ідеал українського державотворення писав: «деякі колонії Англії, як Канада, Австралія, Нова Зеландія, Полуднева Африка...наближаються до повної державності, мають своє військо та флот, гроші й марки, своє законодавство й суд...»¹. Саме на засадах автономії в 1917 р. і планувалося будувати майбутні українську державу, її збройні сили та флот.

Для створення останнього вже існували надзвичайно зручні та вигідні стартові передумови. Як повідомляє польський воєнно-морський історик Рене Грегер, особовий склад Чорноморського флоту станом на 1 січня 1917 р. складався з 65% українців і 28% росіян; на Балтійському було 73% росіян та 15% українців². Таким чином, українці становили біля двох третей особового складу Чорноморського флоту, що було однією з найголовніших причин активізації потужного національного руху на флоті.

¹ Грушевський М. Якої автономії та федерації хоче Україна. Видання союзу визволення України. Відень, 1917, с.6-7.

² René Greger. Flota Ukrainy w latach 1917—1919. // Okręty wojenne. № 2 (24)/98, с. 12.

Так, з вибухом лютневої революції в Росії, українці, як зазначає С. Шрамченко *«зараз таки почали організовуватись»*³. Поручик Михайло Михайлик згадував⁴: *«прийшов 1917 рік, коли вже можна було по-своєму заговорити, прилюдно читати свою книжку, закладати свої товариства... Вийшли з підземелля і — диво... серед солдатів, матросів, вчораїшніх селян виступають тисячі, сотні тисяч, що голосно заявляють під шикання і загрози тих, що їли з одного “котла”, про свою приналежність до української нації, зі зброєю в руках добиваються утворення полків, корпусів, армій, Самостійної України... Чи ж не казка це, чи це не сон, чи незасміло це було, чи передбачав це хоч один зі старих діячів? Ні і ні! Вони вийшли з підземелля, заговорили, писали, мріяли про свою школу, про автономію, мріяли...»*.

Загалом весь флот, як і вся армія, був переведений на демократичний лад, – в квітні тут був утворений Центрофлот, колегіальний орган управління флотом, що був чимось на кшталт матроського парламенту. Оскільки українці ще з кінця XVIII ст. завжди становили більшість особового складу Російського Імператорського Флоту, то, будучи добре організованими, вони тривалий час займали чільні і досить вагомні позиції в Центрофлоті. Цьому успіхові сприяла активна діяльність українських громад та культурних товариств, найвідомішим серед яких був севастопольський гурток «Кобзар».

Цей конспіративний український гурток діяв у головній базі Чорноморського флоту ще з 1905 року. На той час на його чолі стояв директор севастопольської державної жіночої гімназії В'ячеслав Лашенко. Серед постійних членів цього гуртка знаходилися такі видатні в майбутньому офіцери українського флоту як полковник Володимир Савченко-Більський, тоді командир севастопольського флотського півекіпажу, корабельний інженер капітан 2 рангу Микола Неклієвич, полковник військово-морського судового відомства Вадим Богомолець, лейтенант військово-морського судового відомства Борис Лазаревський та інші. Після виходу з підпілля, гурток швидко став провідником українського руху на Чорноморському флоті і організував Раду Української Чорноморської Громади, що потім відіграла чи не найважливішу роль в історії становлення українського флоту.

Вже наприкінці березня з ініціативи гуртка «Кобзар» у Севастополі було скликано перші збори українців-моряків, а 7 квітня 1917 р. – другі, на яких було обрано Головну Раду Української Чорноморської Громади. Про те, яку увагу серед різних верств населення викликали ці збори, свідчать тогочасні газетні повідомлення. Так, «Крымский вестник» за 11 квітня повідомляє, що на других зборах Української Чорноморської Громади тоді зібралось біля 5000 матросів та громадян Севастополя⁵. Сучасник згадував⁶: *«У цирку місця до сидіння вмент заповнилися, далі заповнилася “гальорка”, після — проходи, ще далі — циркова арена. Нарешті — таке переповнення, що цирк тріщить... Страшно було, що може завалитися ця велетенська дерев'яна будівля. Навколо цирку так само повнісінько людей... Нумерованих місць у цирку п'ять тисяч, а в нім тепер більше шести. Настрій піднесений...»*.

Тоді ж і були розподілені посади в Раді Української Чорноморської Громади. Военну секцію Громади очолив капітан другого рангу Микола Неклієвич, просвітницьку секцію очолювали полковник Володимир Савченко-Більський (в 1918-1919 на чільних посадах служив в українському морському міністерстві), та В'ячеслав Лашенко, агітаційними справами відали підполковник військово-морського судового відомства Вадим Богомолець та матрос Пашенко⁷. Серед членів общини значився і капітан першого рангу Михайло Остроградський, майбутній командувач українського флоту (в 1917 р. на посаді коменданта Севастопольської фортеці). В складі Ради також були представники від флотської авіації – пілот Сліпченко та поручник Михайлик⁸.

Рада об'єднала зусилля моряків-українців із головною метою – створити в майбутньому український флот, який підпорядкувався б урядові Центральної Ради⁹. Тоді ж виявилось, що ще з кінця квітня майже на всіх кораблях Чорноморського флоту вже існували свої корабельні ради чи українські гуртки, – так, на кожному лінійному кораблі вже були свої «Ради», діяльність яких контролювалася полковником В. Савченко-Більським¹⁰. На Раду, як згадував сучасник, покладалось *«проведення культурно-освітньої праці, її завдання — сіяти свідомість серед несвідомих українців, перебрати в свої руки всі можливі відповідальні пости в частині, в разі яких подій, організовано виступати і відповідно чинити тощо»*¹¹.

У виховній роботі Рада головним чином опиралась на українську книгу, велике значення відігравали також театральні вистави і наочна демонстрація української символіки. Тоді ж Рада завела великий національний прапор, подарований членом громади Вітинським, а воєнна секція Ради мала запорізький малиновий прапор

³ Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська (від княжих часів до 20х років XX ст.) 4те вид. Змін. і доп. Львів: Світ, 1992, с. 433.

⁴ Цит. за: Михайло Михайлик. Український національний рух у Криму в 1917 році.//Хроніка-2000. - Вип. 33. Крим - крізь тисячоліття - К., 2000.

⁵ Крымский вестник. – 1917. – 11 апреля. Газетне повідомлення в цілості звучало наступним чином: *«Состоялось в цирке «Труци» собрание 5000 украинцев, в основном матросов, на котором обсуждался статут Черноморской Украинской Громады г. Севастополя. Головой громады избран г. Лашенко. Собрание закончилось пением «Завещания» Т.Г. Шевченко»*

⁶ Цит. за: Михайло Михайлик. Український національний рух у Криму в 1917 році.//Хроніка-2000. - Вип. 33. Крим - крізь тисячоліття - К., 2000.

⁷ Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська (від княжих часів до 20х років XX ст.) 4те вид. Змін. і доп. Львів: Світ, 1992, с. 434.

⁸ Трємбський В. Чорноморська проблема України.//Альманах Українського Національного Союзу на 1998 рік. Річник 88-й. – Парсіпані – Нью Йорк, с. 147.

⁹ Півніще Рада оголосила прототип української чорноморської воєнно-морської доктрини, головні положення якої буде наведено далі (прим. авт.).

¹⁰ Трємбський В. Чорноморська проблема України.//Альманах Українського Національного Союзу на 1998 рік. Річник 88-й. – Парсіпані – Нью Йорк, с. 148.

¹¹ Цит. за: Михайло Михайлик. Український національний рух у Криму в 1917 році.//Хроніка-2000. - Вип. 33. Крим - крізь тисячоліття - К., 2000.

із білим хрестом на ньому¹². Ці знамена стали, фактично, першими українськими військово-морськими прапорами сучасності.

Перший Всеукраїнський Військовий З'їзд та початок українізації флоту (літо-осінь 1917).

В таких організаційних формах український воєнно-морський рух проіснував до Першого Всеукраїнського Військового З'їзду, що відбувся 5 травня 1917 р., коли резолюція з'їзду визнала за необхідність повної українізації чорноморського флоту. Ця, без сумніву історичної ваги резолюція звучала: *«що ж до флоту Чорноморського, то зважаючи на те, що він і зараз складається в переважній більшості з Українців, - з'їзд визнає необхідним надалі поповнювати його виключно Українцями»*¹³. Тоді ж вперше було висунуто вимогу українців, щоб чорноморський флот в майбутньому став частиною збройних сил автономної України¹⁴. На тому ж з'їзді було вирішено українізувати кілька кораблів Балтійського флоту, що дало початок українським організаціям на інших флотах, про що буде сказано далі.

По рішенню з'їзду, був утворений Генеральний Військовий Комітет – найвища в Україні військова організація, яка мала вирішувати проблеми українізації в армії та флоті. Головою цього органу був назначений Симон Петлюра, а флотськими ділами в Військовому Комітеті опікувався матрос Степан Письменний, для чого спеціально було створено «Українську Морську Раду»¹⁵.

В випадку із флотом, українізація означала сукупність організаційно-просвітницьких заходів, головною метою яких було створення сильних українських корабельних рад та земляцтв, що групувалися по національній ознаці. З їх основи та з нових поповнень потім і почали утворюватися перші суто українські команди. Українізовані екіпажі частіше за все утворювалися шляхом обміну особовим складом з іншими кораблями. А на тих кораблях, де процентний склад українців серед екіпажу від початку був занадто високим, відбувалося поступове вилучення з його особового складу всіх не українців з поступовим заміщенням останніх українцями.

Згуртовані таким чином, та підтримані рішеннями центру, українці флоту та Севастополя ще влітку 1917 р. звернули на себе увагу командування флоту кількома масштабними демонстраціями. Капітан другого рангу Микола Неклевіч згадував: *«Відбулось кілька надзвичайно численних українських маніфестацій і походів в Севастополі, які показали міць українського руху і були гарно улаштовані, великою кількістю жовто-блакитних прапорів з учасниками, одягненими в національні українські одяги. А в одній маніфестації, то брав участь чумацький віз з круторогими волами і цілий відділ матросів з лінійного корабля «Св. Євстафій» перебраний за запорожців і на конях»*¹⁶. Крім того, як згадує мічман Яким Христин, в урочистій ході, присвяченій Зеленим Святкам взяла участь *«в мальовничому полтавському старовинно-козацькому жіночому строю»* Софія Колчак¹⁷, дружина командувача флотом адмірала Колчака¹⁸.

Останній факт яскраво свідчить, що керівництво флоту вітало та підтримувало українізацію. Так, перед українцями, які 7 квітня 1917 року організували свою першу маніфестацію, командувач чорноморського флоту віце-адмірал Колчак виступив з наступними словами: *«Ось мені припадає честь говорити з українцями, що зібралися тут заявити своє існування: Чорноморська Фльота, керувати якою я маю собі за честь, на 90 відсотків складається з синів цієї нації. Я не можу не вітати українську націю, яка дала мені найліпших моряків, які тільки існують на світі...»*¹⁹. Командування флоту вбачало в українізації порятунок від руйнівної більшовицької пропаганди, що із Лютневою революцією підняла голову, та почала дедалі сильніше заявляти про себе. Особливо багато послідовників здобули собі більшовики на кораблях мінної бригади. Але влітку 1917 р. рух більшовиків був ще заслабкий і не мав багато прихильників. Комуністів, як згадують самі більшовики, було дуже мало, їм було дуже складно працювати²⁰.

Приблизно так само, але трохи по іншому складалася ситуація в інших важливих чорноморських портах, зокрема в Одесі. Лейтенант Василь Пилишенко згадував²¹: *«в космополітичній щодо свого населення Одесі українці не могли зайняти твердих позицій в нових революційних установах. Російська та жидівська демократія, що, як і скрізь, вела перед по тих установах, ставилась до українського руху дуже неприхильно»*. Однак українці домоглися захисту своїх інтересів, організувавши Одеський Український Військовий Кіш на чолі з Одеською Військовою Радою, головою якої став визначний український діяч доктор Іван Луценко. Головним центром українського життя в Одесі ще з довоєнних часів було просвітницьке товариство «Українська Хата». Безпосередньо українськими флотськими справами тут

¹² Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська (від княжих часів до 20х років XX ст.) 4ге вид. Змін. і доп. Львів: Світ, 1992, с. 434.

¹³ Постанови першого Українського Військового З'їзду. – МГООС, А-1148 - Л.6.

¹⁴ Трембіцький В. Чорноморська проблема України // Альманах Українського Національного Союзу на 1998 рік. Річник 88-й. – Парсіппані – Нью Йорк, с. 148.

¹⁵ Дорошенко Д. Історія України 1917 - 1923 рр. Том I. Доба Центральної Ради. Ужгород, 1932, с. 353; с. 382.

¹⁶ Неклевіч М. На Українській Чорноморській флоті 20 років тому // Літопис Червоної Калини. – 1938. – Ч.4. – с. 4.

¹⁷ Дружина Колчака була почесною членкинею Української Чорноморської Общини (прим. авт.).

¹⁸ Христин Я. Українські зелені свята у Севастополі. Спогад учасника // Дорогогоказ. – 1969. – Квітень-червень. – Ч. 24. – с. 9-10.

¹⁹ Трембіцький В. Чорноморська проблема України // Альманах Українського Національного Союзу на 1998 рік. Річник 88-й. – Парсіппані – Нью Йорк. – с. 147-148.

²⁰ Г. Матвеев. Воспоминания об Октябрьской революции в Севастополе. – МГООС. – Т.60. – с.42-43.

²¹ Василь Пилишенко. Чорноморці в Українській Революції // Альманах Українського Національного Союзу на 1977 рік. Річник 67-й – Джерсі Сіті – Нью Йорк. – с. 23-24.

займалася Військово-морська Рада Одеської округи, на чолі із лейтенантом Василем Пилишенком та лоцманом Андрієм Гаркушою²².

Як і в Севастополі, існування українського руху в Одесі означилося чисельними маніфестаціями та парадом. Під час великої маніфестації українців в Одесі, влаштованої з приводу проголошення Центральною Радою в Києві Першого Універсалу – промаршувало вулицями міста декілька десятків тисяч українців, членів різних військових та цивільних організацій. Моряки йшли першими, несучи на трьох держаках український прапор і величезний портрет Шевченка. Після того, на Всеукраїнський Національний Конгрес до Києва було вислано двох делегатів: лейтенанта Пилишенка і матроса Кошельного²³.

Тим часом, на початку літа 1917 процес українізації флоту вже розпочався. Першою українізованою воєнно-морською частиною став Севастопольський флотський півекіпаж, що знаходився під командою полковника Савченка-Більського. Ця частина вже тоді мала свою українську корогву – «знаменний прапор» із портретом Тараса Шевченка, а оркестр півекіпажу першим на Чорноморському флоті почав грати «*Ще не вмерла Україна*»²⁴. Українські відділи були створені в Окремій десантній дивізії в Севастополі, в частинах морських фортець Севастополя, Очакова а також в Балтійській морській дивізії, що знаходилася в гирлі Дунаю²⁵. Українізація торкнулася і сухопутних частин Севастопольської кріпості, частин воєнно-морської авіації²⁶.

Розпочалася також і українізація екіпажів кораблів. З великих кораблів чорноморського флоту, до осені 1917 р. майже повністю були українізовані – новозбудований лінійний корабель-дредноут «Воля», крейсер «Пам'ять Меркурія», з малих – есмінці «Завидний», «Жуткий», «Зоркий», «Звонкий» та інші. На деяких кораблях українські екіпажі самочинно організувалися ще задовго до рішень Першого Всеукраїнського військового з'їзду. Так, судовий комітет міноносця «Жуткий» ще 15 квітня 1917 року передав казначею «Союзу матросів» 20 крб. 89 коп., зібраних офіцерами, кондукторами та матросами міноносця на придбання національного українського прапора²⁷.

Тоді ж українізовані екіпажі вперше почали вимагати від керівництва флоту дозволу на підняття українських прапорів на своїх кораблях замість російських. Однак це зустріло опір зі сторони матросів російської національності та консервативно-настроєного офіцерства. Так, в липні 1917 р. вперше піднімає українського прапора есмінець «Завидний»²⁸, але тоді ж через протести командування він мусив його спустити.

Теж саме відбулося і на новозбудованому лінкорі «Воля», на якому за словами Д. Дорошенка знаходилася «найбільша і найбільш впливова українська група»²⁹. Перед переходом з Миколаєва в Севастополь, українці захотіли підняти над кораблем українського прапора. Та офіцери відмовилися виходити під ним в море. Почав розгорятися конфлікт, але виконувач обов'язків командувача флотом контр-адмірал В. Лукін умовив матросів не піднімати українського прапора до проведення Установчих зборів. Як згадує Н. А. Монастирьов, офіцер Чорноморського флоту, сучасник описуваних подій, «коли лінкор відходив, на його щоглі віяв Андріївський прапор, але на гарматних баштах було безліч інших прапорів, які відображали політичні настрої різних угруповань, яких на борту такого великого корабля було дуже багато»³⁰. Корабель прибув в Севастополь 4 липня 1917 р., де його на Приморському бульварі зустрів великий натовп людей, серед яких особливо виділялися українські організації з великою кількістю національних прапорів³¹. Згодом, в листопаді 1917 р., після оголошення автономії України, «Воля» стане першим українським дредноутом.

Звістка про національний уряд та про рішення Першого Всеукраїнського Військового З'їзду сколихнула українців й на інших флотах. В Балтійському флоті (особистий склад якого мав 15% українців, що вже наводилося вище) утворився Український Революційний Військово-морський Штаб на чолі із капітаном другого рангу Михайлом Злобіним³², старшим лейтенантом Михайлом Білінським та лейтенантом Святославом Шрамченком (в майбутньому, останні двоє займали чільні посади в морському міністерстві УНР.). На початку червня 1917 р. українці Балтійського флоту висловили своє бажання щоб матроси-українці Балтійського флоту були виділені в окремих екіпаж і відбували службу на одному з воєнних кораблів, який дістав би назву «Україна»³³. Це бажання було задоволене аж в самому кінці 1917 р., коли було дозволено українізувати крейсер «Світлана», на якому по добудові планувалося підняти українського

²² Василь Пилишенко. День українського моря. //Свобода, Джерсі Сті, Ч.80 за 1965 рік.

²³ Там же.

²⁴ Шрамченко Святослав. Рідкий Ювілей.//Табір, Ч.12, с. 42-43. – Варшава, 1937.

²⁵ Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська (від княжих часів до 20х років XX ст.) 4те вид. Змін. і доп. Львів: Світ, 1992, с. 441.

²⁶ Там же, с. 434.

²⁷ ДАМО, ф. Р-5547, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

²⁸ Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська (від княжих часів до 20х років XX ст.) 4те вид. Змін. і доп. Львів: Світ, 1992, с. 435.

²⁹ Дорошенко Д. Історія України 1917 - 1923 рр. Том І. Доба Центральної Ради. Ужгород, 1932, с. 383.

³⁰ Цит. за: Монастирьов Н. А. Гибель Царского флота.//Русское военно-морское зарубежье. Вып. 3. СПб.: Облик, 1995, Глава V. Революция и гражданская война.

³¹ Крымский вестник. – 1917. – 5 июля.

³² Своєчасно не зміг виїхати в Україну, а потім був убитий більшовиками. Не плутайте з Миколою Злобіним, капітаном першого рангу що служив на канонірському човні «Вьюга» (прим. авт.).

³³ Дорошенко Д. Історія України 1917 - 1923 рр. Том І. Доба Центральної Ради. Ужгород, 1932, с. 382.

прапора, але цьому тоді завадили більшовики³⁴. Зусиллями Українського Революційного Військово-морського штабу також було українізовано есмінці «Україна» та «Гайдамак»³⁵.

Після війни штаб планував перевести ці кораблі на Чорноморський флот. Окрім цього українські ради існували також і в інших флотиліях – в каспійській, сибірській, амурській, північно-льодовитій флотиліях³⁶. В північно-льодовитій флотилії було українізовано цілий лінійний корабель «Чесма»³⁷, в сибірській флотилії – канонірський човен «Вьюга». Його командиром був капітан першого рангу Микола Злобін, в майбутньому морський міністр УНР.

Загалом, українізація флоту в 1917 р. стала важливою підвалиною для створення українського національного флоту. В загальному хаосі політичних та партійних інтриг, саме українізовані кораблі в 1917 р. стали боездатним ядром російського флоту. Фактично, вже літом 1917 р. український флот, як і армію, можна визначити як практично автономні частки загальноросійських армії та флоту.

Становлення флоту УНР (осінь 1917 р.).

Восени 1917 р. українізовані екіпажі почали вже відверто проявляти свої національні настрої. Тоді на більшості з означених кораблів командами був піднятий український прапор. Першим з усіх чорноморських кораблів що відважився на такі рішучі дії, був есминець «Завидний». Це була вже друга спроба підняття українського прапора на цьому кораблі. 12 жовтня 1917 р. команда підняла український прапор незважаючи на активну протидію російського командування. Українські моряки вирішили попри все тримати прапор аж до оголошення результатів Установчих Зборів.

В той же день по всіх газетах була опублікована відозва команди есмінця³⁸: *«Мы, украинцы эскадренного миноносца «Завидный», подняли свой национальный украинский флаг на гафеле для того, чтобы показать, что, несмотря на вековой гнет, все-таки живы сыны нашей славной матери-Украины, следовательно жива та сила, которая должна восстановить права нашей славной, дорогой матери-Украины. Этим мы показали, что мы, равно как и вся демократия России, требуем провозглашения российской федеративной демократической республики, а следовательно требуем автономии как для других, так и для всей родной и дорогой матери-Украины. Поднятием флага мы показали, что представляем собой силу и что эту силу мы применим для достижения своих заветных стремлений для восстановления прав всех угнетенных народов. Нашим недоброжелателям и тем людям, которые, не ознакомившись с нашими убеждениями, обвиняют нас в анархии, в отделении, во внесении раздора и т. п. мы заявляем, что не отделяемся от великой России, а идем рука об руку со всем угнетенным народом, мы больше, чем кто бы то ни был, не желаем раздора, что мы только лишь стараемся провести в жизнь лозунг свободы, равенства и братства, чтобы они не остались только гласом вопиющего в пустыне, как это было до сих пор. Этим мы только напомнили всей демократии, что она заснула, что мы призываем её воспрянуть и идти с нами на борьбу против буржуазии за осуществление прав всех угнетенных народов и за мир всего мира. Мы, украинцы эскадренного миноносца «Завидный», призываем всех верных сынов дорогой Украины, а также всю российскую демократию поддержать нас в борьбе за лучшие идеалы. Так, мы, украинцы, не спустим поднятый нами наш национальный флаг до тех пор, пока живы мы и существует миноносец «Завидный». Председатель судового комитета Кубко. Голова гуртка Курилович, секретарь прапорщик Кислин. Члены: Семененко, Дегтярёв и Скаун».*

Тоді ж чорноморцями було отримано звістку про українізацію на Балтійському флоті. На відзначення цієї події, за попередньою домовленістю із командуванням флоту, всі кораблі й порти чорноморського флоту на один день прикрасилися українськими стягами, водночас просигналізували прапорами «*Хай живе вільна Україна*»³⁹. Українці Севастополя влаштували на честь цього багатотисячну урочисту ходу та парад біля пам'ятника адміралу Нахімову.

9 листопада 1917 р. команда штабного броненосця «Георгій Побідоносець» прийняла резолюцію, в якій визнавала владу Центральної Ради, вважаючи її дії «*справедливими та законними*»⁴⁰. Однак через різні причини, броненосець українського прапора тоді так і не підняв.

Проголошення III Універсалу Центральної Ради про автономію України послужило головною причиною для переходу на сторону української влади декількох великих воєнних кораблів. Найбільш відомими і значущими для українського флоту стали листопадові події на крейсері «Пам'ять Меркурія».

³⁴ Шрамченко С. Сучасне побільшення Чорноморської флотії. // Табор, Ч. 13, с. 71-74. - Варшава, 1933.

³⁵ Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська (від княжих часів до 20х років XX ст.) 4ге вид. Змін. і доп. Львів: Світ, 1992, с. 435.

³⁶ Там же, с. 433.

³⁷ Повідомляє Олександр Анатолійович Гайдук, російський воєнно-морський письменник з Петербурга (із особистого листування автора).

³⁸ Крымский вестник. – 1917. – 20 октября.

³⁹ Нова Рада. - 1917. – 14 жовтня.

⁴⁰ Изв. Севастоп. Совета воен. и рабочих депутатов. – 1917. – 9 ноября.

12 листопада, невдовзі по проголошенню III Універсалу, на крейсері «Пам'ять Меркурія», де більшість становили саме українці, за рішенням судового комітету замість Андріївського Георгіївського прапору було піднесено український⁴¹. Але біля 200 матросів-росіян ще за день до того, знаючи про такі наміри українців, запротестували проти таких дій і покинули корабель. Командуючому флоту матроси російської національності одразу ж передали прохання підняти Андріївський прапор на одному з крейсерів, що тоді добудовувався на Миколаївському заводі. Офіційна телефонограма до штабу командуючого флотом від 11 листопада 1917 р. голосила⁴²: «Судовой комитет крейсера «Память Меркурия» сообщает: завтра, 12 ноября, в 8 часов утра вместо кормового Андреевского флага украинцами решено поднять украинский национальный флаг. Великороссы и не сочувствующие подъему украинского флага ввиду непримиримости двух сторон в числе 200 человек решились съехать в экипаж, из-за чего судовой комитет просит срочным порядком разрешить вопрос об укомплектовании крейсера украинцами вместо ушедших, списки уходящих будут присланы дополнительно».

Севастопольська газета «Русское слово» так повідомляла про тодішні події на крейсері⁴³: «В связи с поднятием на крейсере «Память Меркурия» украинского флага состоялся официальный уход с крейсера всех матросов-неукраинцев, к которым присоединились все офицеры. Совершилось перенесение единственного во всем русском флоте Георгиевского Андреевского флага, полученного бригам «Меркурий» за геройские дела с турками и унаследованного крейсером. К борту крейсера была подведена баржа, на которую перешли все великороссы и офицеры, за исключением одного мичмана. Развернули Георгиевский флаг и под звуки музыки отчалили на буксире катера. Съехав на берег, направились в казармы. Сцена была потрясающая, матросы и офицеры плакали. По прибытии на берег флаг, простреленный неприятельскими снарядами, был перенесен в Морское собрание».

Після того командир крейсера капітан 2 рангу Терент'єв доніс рапортом, що обов'язки командира крейсера «Пам'ять Меркурія» та майно корабля він здав мічманові-українцю Вадиму Дяченко. Командуючий чорноморським флотом адмірал Немітц передав крейсер у розпорядження комісара Центральної Ради капітана другого рангу Євграфа Акімова⁴⁴. Центрофлот одразу після цього визнав його повноваження⁴⁵. Корабель таким чином вже офіційно став першим українським крейсером сучасності.

На відзначення подій останніх днів, 15 листопада Українською Чорноморською Общиною був організований великий військовий парад, який завершився урочистою церковною службою. В параді приймали участь як українці, так і бажаючі інших національностей. Того дня всі кораблі чорноморського флоту цілу добу тримали українські прапори, а також сигнал «Слава Українській Народній Республіці»⁴⁶. А 22 листопада, за прикладом крейсера «Пам'ять Меркурія», українського прапора підняв лінкор-дредноут «Воля», найпотужніший корабель чорноморського флоту. Українська община цього корабля була найбільшою в Чорноморському флоті. За ним послідувало ще кілька есмінців, міноносців та інших малих кораблів. Загалом, восени 1917 р. під українським прапором опинилося більше половини кораблів Чорноморського флоту. Сам командувач флотом адмірал Немітц прислав до Морської Генеральної Ради телеграму, що він визнає над собою владу Української Народної Республіки⁴⁷.

В ці ж дні піднімає українського прапора лінійний корабель північно-льодовитої флотилії «Чесма», що стояв тоді у Владивостоці. Екіпаж для цього корабля був сформований в Чорноморському флоті та відправлений на далекий схід для подальшої переведення корабля до порту призначення⁴⁸. Тоді ж українська воєнно-морська рада Каспійської флотилії запланувала перевести українізовані кораблі до устя ріки Терек, де Україна мала мати свій вихід до Каспійського моря. Із цим питанням вона зверталася до Української Морської Ради, а потім і до уряду Кубанської Республіки, але різні обставини зашкодили реалізації цього плану⁴⁹.

Організувалися і перші суто українські воєнно-морські піхотні частини. З основи севастопольського флотського півекіпажу полковника Савченка-Більського чорноморці організували морський курінь імені Сагайдачного, чисельністю в 600 багнетів, який 9 листопада 1917 р. було відправлено в Київ під командою мічмана Якіма Христича задля посилення військової міці Центральної Ради⁵⁰. Невдовзі менш численний український відділ під командою лейтенанта Василя Пилишенка постане і в Одесі⁵¹.

⁴¹ Приказание Ком. Ч. ф. № 4746 от 16.11.1917. – Музей ЧФ РФ, инв. № 6972.

⁴² Цит. за: А. Чудновец. Первый крейсер УНР // Киевский Телеграф 25 – 31 ноября 2005 №47 (289).

⁴³ Русское слово. – 1917. – 23 ноября.

⁴⁴ Приказание Ком. Ч. ф. № 4746 от 16.11.1917. – Музей ЧФ РФ, инв. № 6972.

⁴⁵ Киевская мысль: Ежедн. газета. Утренний выпуск. – 1917. – 8 ноября.

⁴⁶ Изв. Севастоп. Совета воен. и рабочих депутатов. – 1917. – 15 ноября.

⁴⁷ Дорошенко Д. Історія України 1917 - 1923 рр. Том II. Українська Гетьманська Держава 1918 року. Ужгород, 1930, С. 255-256.

⁴⁸ За повідомленням від Олексія Анатолійовича Гайдука (із особистого листування автора).

⁴⁹ Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська (від княжих часів до 20х років ХХ ст.) 4те вид. Змін. і доп. Львів: Світ, 1992, с. 433.

⁵⁰ РГАВМФ. – Ф. р. 182. – Оп. 1. – Д. 1. – л. 26.

⁵¹ Василь Пилишенко. Чорноморці в Українській Революції // Альманах Українського Національного Союзу на 1977 рік. Річник 67-й – Джерсі Сіті – Нью Йорк. – с. 22-27.

Український рух за ці кілька тижнів дуже швидко став по справжньому масовим, в зв'язку з чим виник цілий ряд проблем організаційного характеру. Коли в жовтні 1917 р. член Центральної Ради, майбутній перший морський міністр УНР Дмитро Антонович за дорученням Військового Комітету відвідав Одесу, Херсон та Миколаїв, то він вияснив, що українські симпатії серед матросів безумовно існували, але матроси-українці не мали проводу, а серед командного складу українців майже не було. Антонович також відзначав, що дуже багато українців знайшлося в Миколаєві, але вони були мало активні⁵².

Події останніх днів вимагали створення українських органів управління флотом, які провадили б свою політику окремо від загальноросійських. Вже 1 листопада 1917 р. в Києві відкрилася Генеральна Українська Морська Рада, що займалася організаційними флотськими питаннями. Вона стала прототипом майбутнього українського морського відомства. Морська Рада та Українська Чорноморська Община, спираючись на процес українізації, результати всеукраїнських військових з'їзтів, та сильні національні настрої українців, запроєктували скору націоналізацію всього Чорноморського флоту. Тоді ж Українською Чорноморською Общиною була висунута перша, і надзвичайно амбітна українська воєнна-морська доктрина. Її пункти проголошували⁵³: «1) мати флоту в півтора рази сильнішу від усіх воєнних флот у чорноморському просторі. 2) Приєднати до Севастопільської флотії всі українські морські сили в Балтійському і Каспійському просторах та на Японському просторі Зеленого Клину. 3) Мати в своєму складі напочаток три бригади лінійних кораблів, бригаду крейсерів, гідрокрейсерів, три дивізії міноносців, підводних човнів та деяку кількість кораблів окремого призначення. 4) До складу флотії мала теж входити гідролітакія». Однак збройний конфлікт з більшовиками та подальший розвиток подій відтягнули, якщо не загальмували назавсім реалізацію цих великих задумів.

Таким чином, восени 1917 р., із проголошенням III Універсалу Центральної Ради, вперше за багато століть на політичному обрії знову яскраво означилася українська державність, а разом із нею і український флот, існування якого офіційно визнавалося тодішнім російським урядом. Подальший його розбудові завадило захоплення всеросійської влади більшовиками, які вороже ставилися до національного руху. Своєю підривною діяльністю, вони невдовзі цілковито дезорганізують життя українського флоту, поставивши його на край абсолютної загибелі.

Література і джерела.

1. Василь Пилишенко. Чорноморці в Українській Революції.//Альманах Українського Національного Союзу на 1977 рік. Річник 67-й – Джерсі Сіті – Нью Йорк. – с. 22-28.
2. Василь Пилишенко. День українського моря. //Свобода, Джерсі Сіті, Ч.80 за 1965 рік.
3. Грушевський М. Якої автономії та федерації хоче Україна. Видання союзу визволення України. Відень, 1917.
4. Дорошенко Д. Історія України 1917 - 1923 рр. Том I. Доба Центральної Ради. Ужгород, 1932, с. 382-385.
5. Дорошенко Д. Історія України 1917 - 1923 рр. Том II. Українська Гетьманська Держава 1918 року. Ужгород, 1930, с. 255-258.
6. René Greger. Flota Ukrainy w latach 1917—1919. // Okręty wojenne. № 2 (24)/98.
7. Трембіцький В. Чорноморська проблема України.//Альманах Українського Національного Союзу на 1998 рік. Річник 88-й. – Парсіппані – Нью Йорк. – с. 144-158.
8. Крестьянников В. В.. Севастополь: хроника революций и гражданской войны 1917—1920 годов//Севастополь : Крымский Архив, 2007.
9. Монастырѳв Н. А. Гибель Царского флота.//Русское военно-морское зарубежье. Вып. 3. СПб.: Облик, 1995
10. Михайло Михайлик. Український національний рух у Криму в 1917 році.//Хроніка-2000 . - Вип. 33. Крим - крізь тисячоліття - К., 2000.
11. Пархоменко В.А. Українські національні формування на Миколаївщині у 1917 – 1918 рр. // Наукові праці. – Т. 1. – Миколаїв: МФ НаУКМА, 1998.
12. Сергійчук Володимир. Український Крим. Київ, 2001.
13. Христин Я. Українські зелені свята у Севастополі. Спогад учасника.//Дороговаз. – 1969. – Квітень-червень. – Ч. 24. – С. 9-10.
14. Шрамченко Святослав. Українська воєнна Флотія.//Історія українського війська (від княжих часів до 20х років XX ст.) / Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. Та ін. 4те вид. Змін. І доп. Львів: Світ, 1992, с. 433-446.
15. Шрамченко Святослав. Сучасне побільшення Чорноморської флотії.//Табор, Ч. 13, с. 71-74. - Варшава, 1933.
16. Шрамченко Святослав. Рідкий Ювілей.//Табор, Ч.12, с. 42-43. – Варшава, 1937.

⁵² Дорошенко Д. Історія України 1917 - 1923 рр. Том I. Доба Центральної Ради. Ужгород, 1932, с. 353; с. 383.

⁵³ Трембіцький В. Чорноморська проблема України.//Альманах Українського Національного Союзу на 1998 рік. Річник 88-й. – Парсіппані – Нью Йорк. – с. 147-148.